

ЧУБОХА Н. Ф.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

УДК 347.122

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-25>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ІНТЕРЕСУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджуються поняття та зміст інтересу як цивільно-правової категорії. Акцентується на поняттях «блага», «прагнення», «потреби», «бажання», «устремління особи», «усвідомлена воля та дії» тощо. Доводиться потреба щодо розмежування інтересу й об'єктивного цивільного права, визначаються механізми їх здійснення в цивільному праві. Обґрунтовується інтерес як усвідомлені прагнення та потреби особи, її вольові дії, які спрямовані на досягнення певного правомірного результату, набуття і здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Ключові слова: *інтерес, бажання, потреба, воля, усвідомлені дії, об'єктивне право.*

В статье исследуется понятие и содержание интереса как гражданско-правовой категории. Акцентируется внимание на понятиях «благо», «стремления», «потребности», «желания», «устремления лица», «осознанные воля и действия» и т.д. Доказывается потребность разграничения интереса и объективного гражданского права, определяются механизмы их осуществления в гражданском праве. Обосновывается интерес как осознанные стремления и потребности лица, его волевые действия, которые направлены на достижение определенного правомерного результата, приобретение и осуществление субъективных гражданских прав.

Ключевые слова: *интерес, желание, потребность, воля, осознанные действия, объективное право.*

The article investigates the concept and content of interest as a civil law category. The special attention author gives to the concepts of material and non-material weal, aspirations, needs, desires, hegemonistics aspirations, conscious will and actions that are elements of civil legal relations. It is essential to differentiate between interest and objective civil law and their implementation arrangements are determined in civil law. Interest as conscious desire and needs of the person, his actions of will, which are aimed at achieving a certain legitimate result, the acquisition and implementation of subjective civil rights are highlighted.

Key words: *interest, desire, need, will, conscious actions, objective law.*

Вступ. Відсутність у науковій доктрині єдності в розумінні категорії «інтерес», його ролі та місця серед інших категорій цивільного права, зокрема, потреба, свобода, воля, мета, інтереси особистості, суспільства й держави. Проте у сфері цивільно-правового регулювання інтерес є метою, певною рушійною силою у поведінці суб'єктів, спонуканням особи до дій задля досягнення результату у відносинах з іншими учасниками. Саме формування

та усвідомлення інтересів і зумовлює необхідність у правовому регулюванні таких відносин. Потреба є змістом інтересу, а цілеспрямовані дії особи є формою реалізації її потреб. Задоволення потреб та інтересів людини, охорона її прав є метою правового регулювання та своєрідним показником рівня розвитку громадянського суспільства і держави.

Важливий внесок у розробку проблеми інтересу в цивільному праві зробили С. Алексєєв, С. Братусь, І. Венедіктова, О. Вінник, В. Грибанов, Р. Гукасян, А. Дрішлюк, Д. Керімов, М. Коркунов, М. Матузов, А. Мережко, С. Муромцев, Л. Петражицький, О. Рогач, О. Скакун, В. Степанян, Є. Харитонов та ін. Проте нині у вітчизняній юриспруденції відсутнє єдине та загальновизнане уявлення щодо змісту поняття інтересу та його значення у цивільному праві.

Постановка завдання. Метою наукової статті є дослідження цивільно-правової сутності інтересу та з'ясування його співвідношення з такими поняттями, як потреба, причина, бажання, воля, мета, усвідомлені дії, і формування на підставі цього його визначення.

Результати дослідження. Дослідження інтересу започатковане ще у XIX ст. Р. фон Ієрингом у праці «Інтерес та право», де інтерес є тим, що має значення для особи, становить її благополуччя [1, с. 83]. Інтерес як правова категорія – це благо, яке проявляється в матеріальних та нематеріальних прагненнях людини. В.С. Соловійов називав інтерес мірилом справедливості в суспільстві [2, с. 368]. Автор стверджував, що саме юридичні норми мають закріплювати визначену інтересом справедливість, а М.М. Коркунов зазначав, що «мораль дає оцінку інтересів, право – їх розмежовує» [3, с. 53].

Наукові дослідження інтересу як правового поняття тривають і нині. На думку Р. Гукасяна, під інтересами варто розуміти потреби, блага, вигоду, причину вчинення дій, мотив, мету, спосіб вчинення дій тощо. Разом із тим автор зазначає: «Правові інтереси – це інтереси, які виникли в сфері правових відносин і задовольняються за допомогою правових засобів» [4, с. 208–209]. Значна кількість науковців умовно виділяє два погляди на зазначену категорію. Перший підхід доводить, що інтерес не що інше, як потреба особи. В поняття потреби в тому чи іншому сенсі можуть входити блага, вигода та інші категорії, які являють собою певні матеріальні та нематеріальні бажання та прагнення людини, тобто все, що необхідне їй. Другий підхід розглядає інтерес як причину, мотив, стимул до дій, які дозволені правом або ж не заборонені ним. Таким чином, перший погляд визначає предмет майбутніх правовідносин, а другий – те, що спонукає особу до здобуття об'єкта (майнового чи немайнового блага), це поштовх, причина, яка і визначає майбутню поведінку суб'єкта із задоволення його потреби у чомусь, його зацікавленість чи інтерес отримати майно або визнання себе автором твору.

Власне потреба, на думку В.В. Груздева, – це необхідність, прагнення певних умов існування і розвитку, які особу мають задовольняти [5, с. 154]. З огляду на це, потреби невіддільні від особи, оскільки супроводжують людину усе її життя, адже це атрибут її належного існування та соціального розвитку. Потребу в науковій доктрині розглядають як благо (матеріальний прояв потреби), необхідність (потреба, що існує поза волею особи), мету (сукупність потреб) тощо. Усе це є свідченням того, потреба та інтерес є багатограниними поняттями і включають в себе кілька характеристик як їх складових частин. Обґрунтовуючи це, науковці вважають, що інтерес – це певний прояв потреби, без якої його немає, і вона є його рушійною силою. Так, В.В. Субочев зазначає, що «інтерес – це прагнення суб'єкта користуватися певним благом, яке здатне задовольнити його потреби» [6, с. 20]. Л.О. Морозова вважає, що потреба є основою інтересу. Інтерес та потреба мають один предмет, і така спільність призводить до отождолення цих понять. На думку автора, «інтерес – це відносини між суб'єктами, які забезпечують задоволення потреби» [7, с. 171]. Таким чином, інтерес не виникне, поки в суб'єкта не з'явиться стимул у вигляді певної матеріальної чи духовної потреби, певного блага. Саме потреба є поштовхом до виникнення суспільних відносин, які спрямовані на задоволення інтересу, який і породжує бажання особи до вступу у певні цивільні правовідносини. Проте потреба може існувати і без інтересу, а це значить, що вони однозначно не є тотожними категоріями.

Щодо розуміння інтересу як потреби, то вона має бути усвідомлена людиною. Як зазначав І.С. Пастухов, потреба – це лише прагнення людини, за наявності якого вона почуватиметься комфортно, а інтерес – це «усвідомлене відбиття потреб і можливостей, які є специфічною властивістю людини» [8, с. 134]. Саме усвідомлення потреби суб'єкта є важливим моментом для повного розуміння інтересу. Така позиція відображена і у працях В.П. Грибанова, який підкреслив, що для того, аби інтерес отримав завершену форму існування, потрібно, щоб економічні та інші фактори суспільного життя людини відтворили свою дію та проявилися через інтерес, тобто «вони обов'язково мають пройти через людську свідомість та прийняти вигляд «свідомих намірів» [9, с. 237]. Таким чином, потреба спрямована виключно на об'єкт, яким може бути задоволена, а усвідомлена потреба є певним поєднанням об'єктивно наявної потреби та суб'єктивного прагнення особи задовольнити саме цю потребу, в цей час і саме в такий спосіб. Це зумовлює необхідність узгоджувати свої прагнення з бажаннями та своїми можливостями, а також і потребами інших людей. Адже свідомо діяльність суб'єктів суспільних відносин спрямована на реалізацію тих чи інших інтересів, проте об'єктивно зумовлена неможливістю задоволення інтересів усіх суб'єктів суспільства [10, с. 22]. Тому суспільне життя характеризується наявністю в ньому конфлікту інтересів, а основне завдання права полягає в розмежуванні різноманітних, протилежних людських інтересів [11, с. 7].

Проте потреба не єдине поняття, з яким науковці пов'язують категорію інтересу. Ще одним підходом до його тлумачення як правової категорії, є розуміння його як передумови, мотиву, стимулу, причини вчинення певних дій учасниками суспільних відносин. Так, на думку І.Є. Сенникова, інтерес може бути правильно визначений за умови включення в його зміст дій, які реалізують цей інтерес» [12]. Подібною є і думка Т.М. Радько, який взагалі виділяє інтерес в широкому та вузькому розумінні: в широкому – це предмет зацікавленості, мотив дій суб'єктів, у вузькому – це мотив, пов'язаний із прагненням осіб задовольнити потреби [13]. Таким чином, основною характеристикою інтересу визначено мотив до вчинення дій, проте не визначено, що саме спричинює ці дії – інтерес чи потреба суб'єкта. Наприклад, інтерес отримання вигоди з договору не можливий без його укладання, без вчинення особою відповідних дій. Будь-який інтерес так і залишиться у свідомості людини, якщо нічого не вчиняти. Прикладом бездіяльності може слугувати інтерес мати у власності річ, а тому особа має утримуватися від вчинення будь-яких дій, які б спричинили втрату такого майна, зокрема, належно утримувати майно, не знищувати його, не укладати щодо нього договору купівлі-продажу, міни, дарування тощо.

Саме інтерес особи в чомусь і спонукає особу до активних дій, а це стимулює виникнення та динаміку цивільних правовідносин за її участі. Той момент, коли інтерес усвідомлюється особою і перетворюється на стимул до дій, визначається заінтересованістю [14, с. 65]. Завдяки свідомості особи, її інтересу до чогось та активним спрямованим діям виникають, змінюються та припиняються цивільні правовідносини. Наприклад, інтерес щодо права власності триває до тих пір, поки особа цього потребує. Як тільки потреба зникне або утримання цієї власності стане економічно невигідним, то річ буде продана, подарована, здана в оренду або іншим чином відчужена.

На нашу думку, інтерес – це поєднання кількох складових елементів, які його утворюють. Разом із тим розуміння інтересу як усвідомленої потреби не буде повним без дії суб'єкта, адже інтереси особи в такому разі залишаються в свідомості, а мають реалізовуватись через поведінку особи. Відповідно, розуміння інтересу як передумови дій неможливе без усвідомленої поведінки та вчинків суб'єкта, а причиною його активних дій і буде власне його інтерес щодо повного матеріального чи нематеріального блага.

Саме потреба суб'єкта і породжує дію, внаслідок якої вона сама ж і реалізується. Тобто спочатку в особи виникає певне прагнення (потреба), матеріальне чи немайнове, особа його усвідомлює, визначає його важливість для себе, уявляє способи його реалізації, оцінює свої можливості та певні об'єктивні умови і, як наслідок, обирає найкращий для себе варіант задоволення цієї потреби. Вольовий вибір особи, на думку У. Джемса, робиться на основі інтересу і полягає у спрямуванні нашої уваги на вибраний об'єкт, після чого починається рух, оскільки імпульс для руху надає та ідея, яка саме в цей момент заволоділа увагою людини [15]. Поведінка особи, як зазначав Б. Спіноза, не може бути безпричинною. Воля, як і все інше, потребує

причини, якою б вона визначалась в її існуванні та дії певним чином [16, с. 389–390]. Такою причиною для волі суб'єкта і стає певний його інтерес, який лише визначає можливий напрям поведінки людини, однак для перетворення конкретного прагнення на практичний результат потрібний ще прояв волі, як правило, в активній формі. Відповідно до ст. 1 ЦК України [17] усі цивільні відносини ґрунтуються на вільному волевиявленні суб'єктів, а тому для виникнення суб'єктивного права в особи на об'єкт має бути інтерес суб'єкта та його волевиявлення у формі певної дії. Саме інтерес спонукає особу до вольових дій, які є елементом суб'єктивного права особи та рушійною силою цивільних правовідносин. Втрата інтересу щодо об'єкта породжує і відмову від вольових дій суб'єкта в більшості цивільних правовідносин.

У цивільних правовідносинах особа вчиняє вольову дію, тобто правочин, який спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, і задовольняє певний інтерес у спосіб, який не заборонений законом. При цьому особа діє вільно та усвідомлено і її волевиявлення, відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦКУ, має бути вільним та відповідати її внутрішній волі. Оцінивши як свої власні прагнення, так і об'єктивну дійсність, людина «підбирає» за допомогою інтересу потрібні їй правові норми. Маючи інтерес відкрити ресторан, особа падає під сферу впливу одних норм, а прагнучи займатись банківською справою – інших. Тому, на думку О.Я. Рогача, «інтерес можна вважати проміжною ланкою між потребами суб'єкта правовідносин та суб'єктивним правом як юридичним засобом задоволення потреб, досягнення та реалізації цілей» [18, с. 190]. Науковець наголошує на персоніфікуючій властивості інтересу і підкреслює основну відмінність інтересу від права. Право – це, перш за все, дозволена поведінка, а інтерес – це можливий варіант такої поведінки, який визначається особисто кожною людиною, яка усвідомлено обирає найкращий спосіб реалізації потреби, враховуючи як все, що має значення для особи (її особисті можливості та здібності), так і об'єктивну суспільну реальність, в якій цю потребу доведеться реалізовувати. На думку С.В. Михайлова, інтерес – це «потреба суб'єкта, яка має суспільний характер і проявляється в діяльності з усвідомлення і реалізації мети в суспільних відносинах» [19, с. 88]. Саме суспільно вагомі інтереси і врегульовуються державою. Незважаючи на те, чи згадується «інтерес» у тексті нормативно-правового акта, інтерес отримує втілення у всіх нормах права [20, с. 29]. Адже законодавець, приймаючи ту чи іншу норму, завжди має на меті охорону певних інтересів [21, с. 23].

На думку Є.О. Харитонova, інтерес – «це прагнення, устремління, потреби особи, які не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх» [22, с. 220]. А тому інтерес – це передумова будь-яких правовідносин та їх рушійна сила, мотив, спонукання особи до дій. Д.М. Чечот зазначає про двояке значення інтересу: по-перше, він має в своєму складі матеріальні потреби людини, а по-друге, її індивідуальне прагнення вчинити для цього певні дії [23, с. 30]. Таким чином, матеріальні потреби та усвідомлені відповідні дії суб'єкта і є складниками інтересу, який і породжує певні цивільні правовідносини.

Розглядаючи інтерес як поєднання потреби та дії, дослідники нерідко тлумачать інтерес як певне явище, яке пов'язане з правом, проте формально у ньому не виражене. Так, Ю.С. Зав'ялов розглядає інтерес у праві у двох аспектах: по-перше, інтерес як передумову, фактор впливу на волю законодавця; по-друге, інтерес як мету, досягнення якої прагне суб'єкт права за допомогою використання правових норм [23, с. 153]. Адже основне завдання права – це узгодження різноманітних, протилежних людських інтересів. Усунення колізій наявних суспільних інтересів і забезпечує правове регулювання суспільних відносин. Воно полягає в наявності об'єктивних правових норм, за допомогою яких вирішуються конфлікти між суб'єктами права, а право існує, бо є боротьба інтересів [24, с. 83]. Завдяки правовій регламентації суспільних відносин їх учасникам надається механізм вирішення колізій та конфліктів, а відповідно, й задоволення їхніх інтересів [19, с. 31].

Таким чином, правове регулювання певних відносин, визначаючи пріоритет тих чи інших інтересів, тим самим закріплює, охороняє та стимулює поведінку суб'єктів у певних суспільних відносинах. І, навпаки, правові заборони означають обмеження реалізації відповідних інтересів. Адже об'єктом цивільно-процесуального захисту є не лише суб'єктивне цивільне право, а й інтереси суб'єктів цивільних правовідносин (ст. 15 ч. 2 ЦК, ст.ст. 1, 3, 4 ЦПК).

Про нерозривний зв'язок інтересів та права зазначали й інші вчені. Так, С.І. Аскназій визначав інтерес головним елементом права [25, с. 132]; А.В. Венедиктов визнавав інтерес змістовою частиною права, а отже, переважним навіть над волею особи [26, с. 36–38]; С.Ф. Кечексян зазначав, що право виникає лише за наявності відповідного інтересу, який автоматично стає із ним нерозривним [27, с. 20]. Ю.К. Толстой стверджував, що інтерес визначає зміст, ступінь закріплення та виражає ті реальні відносини, які закріплюються правом у нормативно-правовому акті. Інтерес виступає певним творцем, а тому і змістом права. На його думку, інтерес – це «закріплена за уповноваженою особою з метою задоволення її інтересів міра можливої поведінки в цих правовідносинах та забезпечена покладеними на іншу особу обов'язками» [28, с. 45]. Така точка зору визначає інтерес як елемент суб'єктивного права, де ми зможемо покласти на когось обов'язок певної відповідної поведінки, що робить це поняття дієвим, а інакше інтерес не буде досягатися.

Саме інтерес забезпечує динаміку цивільних правовідносин, він виступає передумовою (першопричиною) до активності суб'єктів цивільних правовідносин, дії яких не можуть суперечити праву та інтересам інших осіб як учасників цивільного обороту. Інтерес невидимою ниткою пов'язує особу та позитивне право, яке і визначає рамки свободи суб'єкта в задоволенні його потреб шляхом вчинення ним певних дій із реалізації майнової чи немайнової потреби(блага) шляхом вступу у певні цивільні правовідносини. Без інтересу немає реалізації права, немає правовідносин та неможливим є задоволення майнових чи немайнових інтересів учасників цивільного обороту. Інтерес – це невидимий елемент, тобто першооснова права, його рушійна сила та підстава, першопричина виникнення, зміни та припинення суб'єктивних прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин, які, задовольняючи певні свої потреби, устремління та бажання, вчиняють усвідомлені певні дії, якими досягають певної мети (правового результату) в отриманні майна, послуги, виконанні роботи тощо. Немає інтересу, немає і правовідносин, немає застосування права. Цивільне право, визначаючи межі свободи суб'єкта в задоволенні інтересів та вчинення ним певних дій задля отримання немайнового чи майнового блага, одночасно визначає відповідність інтересів суб'єкта моральним засадам, які є основною вимогою для його захисту відповідно до ч. 2 ст. 15 ЦКУ. У разі визнання інтересу державою він стає законним інтересом, і тільки коли з'являється норма закону, де закріплюється цей інтерес як право, відбувається перетворення законного інтересу на суб'єктивне право. Разом із тим норми цивільного та цивільного процесуального законодавства України називають інтереси особи самостійним об'єктом цивільно-правової охорони та захисту.

З врахуванням зазначеного цивільні інтереси – це продукт об'єктивних потреб, необхідність задоволення яких примушує особу саме через інтереси вступати до певних суспільних відносин.

Висновки. Таким чином, цивільний інтерес – це об'єктивні потреби особи, які не визначені правом та виражені в усвідомлених прагненнях особи до активних вольових дій із метою їх задоволення шляхом вступу у цивільні правовідносини задля досягнення певного правового результату. Саме інтереси є дієвими творчими потребами, які і спонукають людей до вступу у цивільні відносини, забезпечуючи їхню динаміку та будучи рушійною силою суспільного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Иеринг Р. Интерес и право. Ярославль, 1880. 268 с.
2. Першина И.В. Проблема интереса в отечественном правоведении: история возникновения и преемственность в развитии. *Юридическая техника*. 2011. С. 368–372.
3. Коркунов М.Н. Лекции по общей теории права. Москва, 1994. 208 с.
4. Гукасян Р.Е. Правовые и охраняемые законом интересы. *Избранные труды по гражданскому процессу*. Москва : Проспект, 2009. 409 с.
5. Груздев В.В. Человек и право: исторические, общетеоретические и цивилистические очерки : монография. Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. 463 с.
6. Субочев В.В. Законные интересы в механизме правового регулирования : монография. Москва : Юристъ, 2007. 226 с.

7. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Российское юрид. образование, 2010. 384 с.
8. Венедіктова І. Методологічні підходи до співвідношення понять «інтерес» і «потреба» при визначенні юридичної категорії «охоронюваний законом інтерес». *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 129–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_3_12.
9. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав (Классика российской цивилистики). Москва : «Статут», 2000. 411 с.
10. Михайлов С.В. Категория интереса в российском гражданском праве. Москва : «Статут», 2002. 205 с.
11. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. Изд. 8-е. Санкт-Петербург : «Тип. Н.Н. Клдобуков», 1908. 354 с.
12. Сенников И.Е. Законный интерес как форма выражения правовых возможностей (дозволений) и объект судебно-правовой защиты. *Право: теория и практика*. 2002. № 3. URL: <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1403/13.html>.
13. Радько Т.Н. Проблемы теории государства и права. Москва : «Проспект», 2015. 603 с. URL: https://litgid.com/read/problemu_teorii_gosudarstva_i_prava_uchebnik1/page-22.php.
14. Лавриненко В.Н. Интерес как категория исторического материализма. *Вестник Московского университета (Серия VIII. Экономика, философия)*. 1964. № 1. С. 65.
15. Теории воли. URL: http://www.piter.com/contents/978538800269/978538800269_p.pdf.
16. Спиноза Б. Избранные произведения: в 2 т. Москва : Политическая литература, 1957. Т. 1. 678 с.
17. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
18. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.
19. Михайлов С.В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 86–92.
20. Малейн Н.С. Охраняемый законом интерес. Советское государство и право. 1980. № 1. С. 27–30.
21. Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовая охрана интересов личности. Москва : Наука, 1969. 198 с.
22. Харитонов Є.О. Категорія інтересу в цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Ю.М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л.Р. Біла (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 216–221.*
23. Завьялов Ю.С. Проблемы интереса в марксистской теории социалистического права : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1968. С. 183.
24. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: Лекции профессора Московского университета Г.Ф. Шершеневича, читанные в Московском Коммерческом Институте в 1909/10 г. Москва : Изд. дом МКИ, 1911. 116 с.
25. Аскназий С.И. Основные вопросы теории социалистического гражданского права. Москва : Статут: ЗАО «Консультант Плюс», 2008. 858 с.
26. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. Москва : Издательство АН СССР, 1948. 834 с.
27. Карева М.П., Кечежян С.Ф. О социалистических правоотношениях. Тезисы докладов. Москва, 1956. 28 с.
28. Толстой Ю.К. К теории правоотношения : монография. Ленинград : Из-во Ленинградского ун-та, 1959. 88 с.

